

УДК 821.161.3.0

Асаблівасці мастацкага народазнаўства ў прозе прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей Беларусі 20–30-х гадоў XX стагоддзя

В. Ю. БАРОЎКА

Надзвычай складаны і пакуль яшчэ маладаследаваны перыяд у гісторыі літаратуры Беларусі – дваццатыя і трыццатыя гады мінулага стагоддзя. На жаль, навукоўцы пры аналізе славеснага мастацтва дадзенага часу мала звяртаюць увагу на тое, што яно тады існавала ва ўмовах полікультурнасці і афіцыйнага шматмоўя. Улік сітуацыі полікультурнасці і шматмоўя дастаткова важны для разумення агульных тэндэнцый развіцця літаратуры Беларусі гэтага перыяду.

Паняцці “полікультурнасць”, “шматмоўе” звычайна дастасоўваюць да характарыстыкі многіх сучасных літаратур свету, што па-свойму лагічна і правамерна для перыяду інтэнсіўнай глабалізацыі. Гісторыя ж прыгожага пісьменства, сведчыць, што некаторыя нацыянальныя літаратуры навейшага часу значна раней станавіліся на шлях шматмоўнага развіцця. Яркім прыкладам гэтага служыць швейцарская літаратура, што развіваецца на чатырох мовах – нямецкай, французскай, італьянскай і рэтараманскай. Феномен, падобны да швейцарскага, наглядаўся ў развіцці беларускай літаратуры 1920–30-х гадоў. Справа ў тым, што “Дэкрэтам аб нацыянальных правах насельніцтва” Саўнаркама Літоўска-Беларускай Рэспублікі ад 21 сакавіка 1919 года пяць моў – літоўская, польская, яўрэйская, беларуская і руская, як самыя распаўсюджаныя на тэрыторыі рэспублікі, былі названы агульнадзяржаўнымі мовамі. У лютаўскай рэзалюцыі ЦВК БССР 1921 года аб развіцці асветы ў рэспубліцы акцэнт ставіўся на “поўнай раўнапраўнасці мясцовых моваў, якімі ў межах ССРБ прызнаюцца мовы: беларуская, расійская, яўрэйская і польская” [1, с. 128]. Там жа адзначалася: “ЦВК Беларусі прапануе Наркамасветы зрабіць захады для ўмацавання працы на мове пераважнай большасці працоўнага сялянства Беларусі – мове беларускай” [1, с.131].

У сярэдзіне 1920-х гадоў разгарнулася палітыка беларусізацыі, якая грунтавалася на кампрамісе паміж ідэямі пралетарскага інтэрнацыяналізму і беларускага адраджэнскага руху. Пастанова ЦВК БССР “Аб практычных мерах па правядзенні нацыянальнай палітыкі”, прынятая 15 ліпеня 1924 года, канкрэтызавала правы і сферы выкарыстання нацыянальных моў: “1. Мовы ўсіх нацыянальнасцяў, якія жывуць на тэрыторыі Беларусі (беларуская, яўрэйская, расійская, польская) з’яўляюцца раўнапраўнымі. 2. З прычыны значнай перавагі ў БССР насельніцтва беларускай нацыянальнасці беларуская мова выбіраецца пераважна як мова для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесіянальнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі” [1, с. 136]. І там жа ўдакладнялася: “Мовай зносінаў органаў БССР з органамі СССР і іншымі саюзнымі рэспублікамі з’яўляецца расійская” [1, с. 137]. Палітыка беларусізацыі прадугледжвала развіццё не толькі культуры “тытульнай” нацыі, але і культур так званых нацыянальных меншасцей. Згодна гэтаму ў рэспубліцы выходзілі перыядычныя выданні, друкаваліся мастацкія творы на ідыш, рускай, польскай, літоўскай, латышскай мовах. У межах палітыкі беларусізацыі былі адкрыты нацыянальныя школы, існавалі нацыянальныя суды, нацыянальныя суполкі пісьменнікаў.

З 1925 па 1928 год існавала аб’яднанне рускіх пісьменнікаў Беларусі “Звенья”, з 1927 па 1928 – “Мінскі перавал”, а ў 1928 годзе ўтварылася руская секцыя БелАППа. Рускія аўтары гэтага перыяду практычна не звярталіся да прозы, яны пісалі або вершаваныя, або драматычныя творы, як Рыгор Кобец, у якіх галоўным чынам ухваліліся сучаснасць, размах сацыялістычнага будаўніцтва.

Польская секцыя БелАППа пачала сваю дзейнасць са студзеня 1929 года. Гэта секцыя аб’ядноўвала 63 аўтары-пачаткоўцы польскай нацыянальнасці. За першы год свайго існаван-

ня яна падрыхтавала два зборнікі – паэтычны і прэзаічны, “у якіх пытанням класавай барацьбы было прысвечана 6 твораў, літаратурнага жыцця – 18, прыгодніцкіх – 1, на антырэлігійную тэматыку – 11, прысвечаных гадавіне рэвалюцыі – больш за 20” [2, с. 85]. Празаічны зборнік меў назву “Z naszych prac” (“З нашых прац”), ён выйшаў у 1930 годзе. Галоўнымі героямі апавяданняў сталі свядомыя барацьбіты за Савецкую уладу і новае жыццё. У апавяданні А. Хараўскага “Ленка” свет бедных ваюе са светам багатых, маладая парабчанка дапамагае партызанам змагацца з белапалякамі. Пераканаўча расказваецца пра ранейшы лёс Ленкі – дзяўчыны-сіраты, якая рана зведала горыч непасильнай працы на чужых людзей, на пані-“благадзецельку” Вобразы пані і белапалякаў аўтарам сацыяльна і псіхалагічна завостраны: гэтыя людзі фанабэрлівыя і жорсткія. Невялікае апавяданне “Зоська” М. Мысліньскага ў дастаткова невыразных фарбах прадстаўляла рэчаіснасць часоў барацьбы з белапалякамі, а ў цэнтры апавядання знаходзілася гісторыя дзяўчыны, якая прыкінулася вар’яткай, каб дапамагчы партызанам у барацьбе з белапалякамі. У апавяданні В. Хараўскага “Дзве дарогі” проціпастаўляліся два характары і два лёсы – бедняка Стаха, які запісаўся ў арцель, каб пазбавіцца галечы, і багаця Шымана, які разлічваў толькі на ўласныя сілы.

У 1927 годзе ўзнікла аб’яднанне літоўскіх пралетарскіх пісьменнікаў пры Літоўскім рабочым клубе, а ў 1928 годзе 6 чалавек утварылі нацыянальную секцыю пры Мінскай філіі “Маладняка”, 4 лютага 1932 года з’явілася літоўская секцыя БелАППа. На літоўскай мове пісалі творы і літоўцы, якія часова знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі (П. Ужжальніс, Ю. Юрайтэ, Б. Паўлюкявічус), і літоўцы, якія нарадзіліся і жылі на нашай зямлі (П. Кірыенка, З. Мічудайтэ-Мюдайтэ). Прынцыповай розніцы ў асвятленні рэчаіснасці і апрацоўцы народазнаўчага матэрыялу паміж імі не было. Усе гэтыя пісьменнікі імкнуліся паказаць жыццё ў яго “рэвалюцыйным развіцці”: А. Трэмініс (П. Ужжальніс) у апавесці “Сціснутыя рукі” (1932) расказваў пра барацьбу літоўскіх, польскіх і беларускіх працоўных за сацыяльныя правы, Б. Паўлюкявічус у большасці сваіх твораў (“Пасяленец”, “Распродаж”) акцэнтаваў супярэчнасці паміж багатымі і беднымі ў літоўскай вёсцы першай трэці ХХ стагоддзя, Э. Тауткайтэ (Юраты Юрайтэ) у апавесці “Узараныя межы” (1934) паказала калектывізацыю ў літоўскай вёсцы на беларускай зямлі як з’яву, што адпавядала інтарэсам працоўнага сялянства, бо ўласніцкія межы, у трактоўцы пісьменніцы, нараджалі зайздрасць і нянавісць паміж людзьмі. Калі параўнаць творы польскіх і літоўскіх аўтараў, то паміж імі заўважаецца падабенства ў ігнараванні аўтарамі адлюстравання нацыянальных асаблівасцей і падкрэслена ўвага да процістаяння сацыяльных полюсаў.

З 1924 года існавала яўрэйская секцыя УАППА на Беларусі, а з 1928 – яўрэйская секцыя БелАППа. Яўрэйскія прэзаікі (Цодзік Даўгапольскі, Сара Каган, Эля Каган, Майсей Кульбак) у асноўным расказвалі пра жыхароў беларускіх гарадоў і мястэчак. Героі Ц. Даўгапольскага – людзі пераходнага часу, які разбурае старыя нормы паводзін і ўсталёўвае свае. У апавяданні з дасціпным падтэкстам у назве “Карлуша нашкодзіў” (1924) аўтар у гумарыстычнай форме паказаў змены, народжаныя паслякастрычніцкім жыццём: маці называе сына ў гонар Карла Маркса, бацька прыходзіць у раддом з букетам палявых кветак, суседзі засмучаны тым, што не ўдалося пагуляць на абразанні, бо нараджэнне немаўляці адзначалася ў камсамольскім клубе, а жонка мясцовага крамніка кінула мужа, пасябрала з камсамольцамі, стала нянькай хлопчыка. Даўгапольскі ў сатырычных фарбах паказваў тыпы недалёкіх і самаўпэўненых чыноўнікаў “з цэнтра”, якія ўсюды прывыклі адчуваць сябе гаспадарамі жыцця. Дончык, савецкі чыноўнік з “былых” (“З лёгкай парай!”, 1927) ганарыцца, што служыць у самой Маскве. Дзеля задавальнення самалюбства ў час знаходжання ў родным гарадку ён ідзе ў лазню, патрабуе, каб яго папарыў лепшы “спецыяліст” Фёдар, а пасля даведваецца, што Фёдар – дырэктар грамадскай лазні, які згадзіўся папарыць чыноўніка, каб запатрабаваць потым грошы на барацьбу з беспрытульнасцю. У апавяданні “Афіцыянтка” (1927) у асобе інспектара з цэнтра Брудэрмана пісьменнік высмейваў маральна няўстойлівых асоб, якія ў час камандзіровак мала займаюцца службовымі справамі. Па гарацых слядах падзей агітацыі за калектывізацыю і індустрыялізацыю краіны была напісана апавесць “Агітпоезд” (1933), дзе аўтар дастаткова панарамна паказаў гэты няпросты час праз эскізныя замалёўкі побыту вяскоўцаў і гараджан розных нацыянальнасцей. Пазітыўныя наступствы індустрыялі-

зацы адлюстроўваліся ў апавяданнях Ц. Даўгапольскага 1930-х гадоў: станцыя Яблык, якая раней славілася тым, што яе жыхары зімой зараблялі на продажы мёрзлых яблыкаў, зараз мае свой кансервавы завод (“Мёрзлыя яблыкі”); мястэчка на Прыпяці электрыфікавана, а яго жыхары ў бытавым плане жывуць не горш за мінчан (“Падарункі”). У паказе рэчаіснасці Цодзік Даўгапольскі балансаваў паміж афіцыйнымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі і аб’ектыўнасцю. З эстэтычнага пункту гледжання, многія яго творы нагадваюць агіткі, але пісьменніка ў творчым плане выратавала добрае веданне і тонкае адлюстраванне чалавечай псіхалогіі, дасціпная манера падачы ідэалагічна выверанага матэрыялу. Гэты аўтар не заглыбляўся ў праявы нацыянальнага менталітэту, у этнаграфічна-побытавы матэрыял, як і Эля Каган, які абраў дамінантнай лірыка-рамантычную форму абмалёўкі рэчаіснасці. Героі Э. Кагана – маладыя гараджане, упэўненыя ў жыцці і сваім шчаслівым будучым (наборшчык Монька Мінкін – “Маем зялёным”, заводскія слесары – “Ад восені да восені”, кравец, а потым будаўнік Геся Прэс – “Мураваная нявеста”).

Арыгінальным мастацкім творам пра жыццё яўрэйскага народа ў Беларусі стаў раман Майсея Кульбака “Зельманцы” (1930–1935). Можна заўважыць пэўнае тыпалагічнае падабенства паміж “Зельманцамі” М. Кульбака і “Зямлёй” Кузьмы Чорнага: засяроджанасць на асаблівасцях нацыянальнага характару, умовах яго фарміравання, увага да этнаграфічна-бытавых пластоў, прыглушанасць сацыяльнага плана на карысць народазнаўчага. Твор Кульбака напісаны з добрым веданнем яўрэйскага побыту, звычайў. Зельманцы – насельнікі двара, заснаванага рэбэ Зельманам. Іх агульная характарыстыка пададзена ў гумарыстычным плане: “Зельманцы ўсе чорныя, касцістыя, з шырокімі нізкімі ілбамі. Зельманец мае мясісты нос. Зельманец мае ямкі на шчоках. Звычайна гэта спакойны маўклівец. Хаця, праўда, сустракаюцца, галоўным чынам сярод маладога пакалення, і вялікія гаваруны і гаварухі, нават і нахабнікі, але па сутнасці гэта – сарамлівыя зельманцы, якія трапілі пад чужы ўплыў. Зельманцы цярдлівыя, не зласлівыя. Яны маўчаць пахмурна і весела” [3, с. 8]. Двор рэбэ Зельмана – мікрамадэль яўрэйскай абшчыны беларускага горада. Сыны старога Зельмана прадстаўлялі асноўныя віды заняткаў гарадскіх яўрэяў: Зыся – заможны гадзіннікавы майстар, Ічы – бедны кравец-тандэтнік, Юда – сталаяр і філосаф, Фоля – гарбар. Старэйшае пакаленне пакуль яшчэ моцна трымаецца звычайў, а маладое бунтуе супраць усталяваных стагоддзямі нормаў паводзін. Пачатак перамен у зельманскім двары, як дасціпна заўважыў апавядальнік, паклалі рэвалюцыя і грамадзянская вайна. Старэйшы сын Ічы атрымаў ордэн Баявога Чырвонага Сцяга ў баях пад Казанню, пасля вяртання з войска прымусіў бацькоў навучыцца “рускай грамаце”, у час свайго вяселля чытаў газету, потым назваў сына Маратам у гонар французскага рэвалюцыянера, “наконт абразання ўсе ўжо ведалі, што не можа быць і гаворкі” [3, с. 79]. Дочкі Зысі насуперак бацьку ўладкоўвалі сваё асабістае жыццё не “па яўрэйскім законе”: Соня выйшла замуж за беларуса, а Тоня нарадзіла дзіця без мужа, а потым у дзень нараджэння дачкі абразіла зельманцаў застольнымі стравамі, якія не стасаваліся з традыцыйнай яўрэйскай кухняй: “На белым падносе мы бачым яблыкі – прыгожы жоўты антон. На круглай талерцы – круглы торт. На белых сподках – бляшанкі кансерваў. На блюзде – парасятка: галоўка зверху, ножкі складзены пад сябе, а ззаду – скручаны хвосцік, як вяровачка” [3, с. 169]. У адносінах да зельманцаў Тоня настроена ваяўніча, на судзе над яе дзядзькам Фолем Тоня заявіла: “Зельманскі двор жыве з рэштка забабонаў, рэлігіі, пераблытаных наіўных ведаў з розных навук. Праводзяць электрычнасць, і адначасова цвіце недзе ў кутку тухлай хаткі чароўнае зелле любезнік” [3, с. 205]. Самае маладое пакаленне зельманцаў не шануе сінагогу, а з захапленнем наведвае піянерскія зборы. Старое пакаленне зельманцаў, паводле пісьменніка, цэніць багацце і розум, а маладое – свабоду, імкнецца, як рабфакавец Фалка, імкнецца да ведаў і іх прымянення на практыцы.

Характар зельманцаў пісьменнік выяўляе і праз іх адносіны да людзей іншых нацыянальнасцей, якімі зельманцы пачынаюць цікавіцца толькі тады, калі непасрэдна сутыкаюцца. Цыгане – нешта далёкае ад іх, таму ў дзённіку Цалкі з гумарам заўважаецца: “Аб цыганах ведаюць у зельманскім двары, але лічаць, што гэта хутчэй занятак, чым народнасць” [3, с. 151]. Калі дачка гадзіннікавага майстра выйшла замуж за беларуса, то бацькі спачатку абураліся, што зяць – “чысты гой”, а потым звыкліся з яе выбарам: “Як вядома, зельманец просты, як

кавалак хлеба, ён прыме ўсё, што трапіцца, і жыве сабе далей. Гэтак было і з гэтым замуж-жам” [3, с. 75]. М. Кульбак мімаходзь адлюстравваў і некаторыя рысы беларускага народнага характару. У паказе пісьменніка яўрэй і беларусаў збліжае жыццёвы практыцызм, а адрознівае большая ступень адкрытасці беларусаў для знешняга свету. Характэрны ў рамане эпізод наведвання гарбарні нейкім высокім начальнікам: беларус Трахім горда заяўляе, што цяпер рабочыя – гаспадары краіны, гэта збянтэжыла Фолю, ён палічыў патрэбным удакладніць: “Не, таварыш, я не гаспадар, о, не!” [3, с. 33]. Гісторыя зельманскага двара – свайго роду мастацкае іншасказанне: двор раскідалі, на яго месцы ўзводзяць сцены фабрыкі “Камунарка”, жыхары атрымалі новае жыллё. Логікай мастацкага аповеду аўтар сцвярджае, што ў новы час немагчыма закрытае нацыянальнае існаванне.

Сара Каган прысвяціла сваю творчасць паказу лёсу жанчын-яўрэек у новы час. Для прыкладу, апавяданне “У гасцях” (1939) грунтавалася на параўнанні лёсаў маці, цялятніцы саўгаса “Акцябр”, і дачкі, інжынера аднаго з Мінскіх заводаў. Хане некалі бацькі забаранілі выйсці замуж за беднага беларускага хлопца, астрыглі косы і сілком выдалі замуж за вадавоза-яўрэя, а яе Соня ўжо без дазволу бацькоў выходзіць замуж за беларуса і знаходзіць сваё шчасце ў шлюбе з каханым чалавекам. Рабочая Нахама (“Першая прэмія”, 1940) мела крыўдную мянушку “Ступа” з-за таго, што бацька па беднасці драгаваў гаршкі. У радаводзе Нахамы былі людзі распаўсюджаных на Беларусі яўрэйскіх “прафесій”: “кравец, шавец і на цымбалах ігрэц; і пльытагон, і лазакрут, балагол, баламут; і каваль, і анучнік, і вадавоз, і служанкі, і фарфельніцы, і панчошніцы” [4, с. 30]. Урадженка мястэчка Печышча тады адчула сябе паважаным чалавекам, калі на 8 Сакавіка яе прэміравалі паліто за добрасумленную працу.

Мастацкае народазнаўства ў прозе прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей 1920-30-х гадоў дэтэрмінавалася сацыякультурнымі абставінамі гістарычнай эпохі. Яго ідэйная накіраванасць у канцэнтраванай форме выяўляла афіцыйныя патрабаванні да тагачаснай літаратуры ўвогуле. Проза прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей, у параўнанні з беларускай, значна больш увагі звяртала на процістаянне старога і новага ў быццё і свядомасці людзей. Народназнаўчы матэрыял у творы ўводзіўся праз аб’ектывізаваныя і суб’ектывізаваныя апісанні быту і нораваў, сістэму персанажаў, якія рэпрэзентавалі пэўныя сацыяльныя пласты: у палякаў і літоўцаў – звычайна сялян, у яўрэй – рамеснікаў. Эстэтычны патэнцыял народназнаўчага матэрыялу ў творах польскіх, літоўскіх, яўрэйскіх пісьменнікаў Беларусі вызначаўся ўзроўнем таленту, а пазнавальны – жыццёвым вопытам аўтараў.

Abstract. Fiction anthropology in the literature of the Belarusian national minority writers of the 1920-30-ies was determined by social-cultural obstacles of the historical period. Anthropological materials were introduced in the fiction by the objective and the subjective description of everyday life and mores, by the system of personal representation of certain social classes: they were peasants in the prose by Poles and Lithuanians, and craftsmen – in the prose by Jews. The prose by national minority writers as compared to the Belarusian one pays much more attention to the opposition of “new” and “old” in the people’s everyday life and confession.

Літаратура

1. Практычнае вырашэнне нацыянальнага пытаньня ў БССР: у 2 ч. – Мінск: Беларус. дзяржвыд, 1927–1928. – Ч.1. Беларусізацыя, 1927. – 148 с.
2. Пушкін, І.А. Нацыянальныя меншасці ў грамадска-палітычным і культурным жыцці (20-я гады XX ст.) / І.А. Пушкін. – Магілёў: Выд-ва Магілёўс. ун-та, 2004. – 168 с.
3. Кульбак, М. Зельманцы: раман / М. Кульбак. – Мінск: Дзяржвыд, 1960. – 214с.
4. Каган, С. Апавяданні / С. Каган. – Мінск, Дзяржвыд, 1940. – 40 с.